

stanovništvo i formiranje objedinjavajuće države kao, u takvim uslovima, najviši izraz slobode. Budući da je svaka nacija imala ograničenu mogućnost integracije i amalgamizacije heterogenih lokalnih zajednica, ubrzo su se javila razgraničavanja, pa i sukobi između različitih nacionalnih "subjektiviteta". Tako je već 19. vek doneo razlike u delimično iskristalisanim nacionalnim konceptima i neusaglašenost ideja nacionalnih država, koje su se jednim delom uvek odnosile na isto stanovništvo i iste prostore.

Vek nacionalizma odredio je da se nacija kod intelektualaca primarno identifikovala sa jezikom. S druge strane, slovensko stanovništvo u Turskoj često je sebe identifikovalo preko vere kao pravoslavne hrišćane. Tako je srpska nacija inicijalno bila identifikovana primenom dva različita kriterijuma: jezika i (pravoslavne) vere. Po prvom kriterijumu su "Srbi svi i svuda". U članku Srbi svi i svuda Vuk Stefanović Karadžić je pisao: "Iz svega ovoga što je ovde kazano vidi se da se južni Slaveni svi osim Bugara po jeziku dijele na troje: prvi su Srbi, koji govore što ili šta (i po čemu se prema Čakavcima i Kekavcima mogu nazvati Štokavci) i na kraju slogova imaju o mjesto l; drugi su Hrvati, koji mjesto što ili šta govore ča (po čemu se zovu i Čakavci) i na kraju slogova ne promjenjuju i na o, ; treći su Slovenci, ili kao što ih mi zovemo Kranjci, koji mjesto što govore kaj (po čemu ih naši i Kekavcima zovu) među Slovence idu i današnji Hrvati u varmeđi Zagrepskoj, Varaždinskoj i Križevačkoj. Što se tiče broja ovijeh južnijeh Slavena između sebe, ja bih rekao da će Štokavaca biti najmanje tri puta onoliko koliko i Kekavaca i Čakavaca zajedno, a Kekavaca opet biće mnogo više od Čakavaca" (Karadžić, 1848). (tj. srpsku naciju definiše štokavski dijalekt). Po drugom kriterijumu "gde je slava tu je i Srbin" Milojević navodi da ima mnogo običaja "kojima se Srbi razlikuju od svih naroda na svetu srodnih i nesrodnih" od kojih je najvažnija slava (Milojević, 1872); Nušić da se zna "da je jedan od najkarakterističnijih običaja srpskih, slava" a da su joj neprijatelji bili grčke vladike, latinska propaganda, pa je to "narod još više učvrstio u uverenju, da mu u slavi zaista leži i vara i narodnost" (Nušić, 1903); Andonović dokazuje da su Makedonci Srbi jer slave "našu srpsku slavu koja blista na čelu svijeta običaja i u Makedoniji. A gde je slava tu je Srbin" (Andonović, 1913); Grujić piše da je "Krsno Ime jedna isključiva osobina Srpskoga Naroda, te se s razlogom kaže: Gde je Slava tu je Srbin" (Grujić, 1921). (tj. srpsku naciju definiše pravoslavlje). Pokušaj kombinacije ova dva koncepta srpske nacije stvorio je unutrašnje neusklađenosti, pošto je prvi kriterijum spajao različite veroispovesti, a drugi ih isključivao. Prvi kriterijum je vukao "nacionalni prostor" na zapad, a drugi na jugoistok. Prvi kriterijum je prepoznavao srpstvo kod Hrvata i Muslimana, a drugi kod Makedonaca. Nacija je romantičarski zadržavana na nivou "jezik ili pravoslavlje", nekad komplementarno, nekad uz međusobno isključivanje. Prvi koncept sa varijacijom "narod tri veroispovesti" razvijao se od lingvističkog principa na kome je baziran, ka državnom, i sekundarno se ispoljavao kao atavizam starog mita o Srbima kao precima Slovena ili, drugog, o identičnosti pojmova srpstvo i slovenstvo. Ovaj koncept se razlikovao od koncepta "Srbi svi i svuda" po tome što nije uzimao jezik kao osnovu određenja nacije već se pozivao na istoriju u kojoj su ti narodi "bili" Srbi pa je u srpsku naciju svrstavao ne samo katoličke, pravoslavne i muslimanske Slovene koji su govorili "srpski", već i tzv. "Arnauts" i "Bugars" koji su govorili albanski odnosno bugarski ili makednoski (poslednji naravno, kao samostalan jezik u njihovom viđenju ni ne postoji). Ovo shvatanje odriče ekskluzivnost pravoslavlja za srpstvo, ali mu daje primat u sposobnosti njegove identifikacije. Istovremeno prima "konvertite" u srpstvo, ali im odriče pravo na posebnost, tj. naciju, jer primat daje poreklu, odnosno "biološkom" etnosu i istoriji koja je "završena" onda kada je i počela – u dubokoj prošlosti. Drugi polazi od primata religije u određivanju nacije, ali dozvoljava državi da se širi i obuhvati pripadnike drugih religija zbog istorije u kojoj su oni "bili" Srbi, sa nedefinisanim stavom prema njihovom trenutnom verskom opredeljenju. Govoreći o tolerantnom stavu prema "muhamedovcima i Srbima katolicima" u Srbiji, Stojan Protić objašnjava zašto katolici nemaju "svoje više jerarhije i svojih bogomolja" pokazujući svoje razumevanje nacionalne i državne samostalnosti. On kaže da austrijski podanik, kakav je Đakovački episkop, ne može da bude episkop katolika Kraljevine Srbije jer "mi moramo surevnjivo i tu čuvati svoje samoopredeljenje državno, svoju državnu samostalnost koja vrlo opasno, pod firmom crkve i vere, može da bude tangirana" (Balkanikus, 1913). Varijacija ova dva shvatanja je ideja "troimenog naroda" koja prihvata plemenske individualitete, ali zbog primata države nad nacijom pokušava da miri princip "plemenske nacionalnosti", s jedne, i "nacionalne identičnosti", s druge strane.

Predstave o sadržini pojma srpske nacije nastajale u poslednjih sto godina mogle bi se uslovno klasifikovati i prema elementima nastanka na sledeći način:

1. Biološko (ili urođeno) – isto pleme, isti preci, krv, oblik lobanje, "karakter"... Njegova unutrašnja kontroverznost jeste u tome što etnos ne posmatra kao kulturnu već kao srodničku zajednicu, a to znači da prenebregava sva mešanja i seobe kroz istoriju.

2. Ideološko (ili izborom) – pravoslavlje, krsna slava... Kontroverznost ovog stava proističe iz istovremeno prisutnih uverenja: a) da je vera koja se tradicionalno prenosi istovremeno i "prirodno stanje" etnosa, i b) da "konvertiti" nastaju promenom vere ali da oni i dalje ostaju etnički ono što su bili pre njene promene, što implicira da je njihova pripadnost etnosu iznad vere, iz čega sledi da vera nije "prirodno stanje" već izbor. "Koren snage njegovog bića bio je, ipak, u prirodnom i sve više iskonskom organizmu njegovog društva. Taj organizam se sastojao od spontano usaglašenih funkcija, na prvom mestu duhovnih, i on je, podložan svojim unutrašnjim zakonima, imao moć obnavljanja. Nasuprot tome, tuđinske države u kojima je trajao srpski narod bile su organizacije zasnovane na smišljenim pravnim sistemima, bez prirodne osnove, u stvari, imperijalne fikcije koje su mogle dugo trajati ukoliko su, koristeći ih, dozvoljavale postojanje unutrašnjih životnih organizama, među kojima je bio i srpski. Uporedo s tim, srpski narod je imao i svoju zvezdu vodilju koja mu nije dala da zaluta u tami vekova i koja ga je vodila kao jedinstvenu celinu. To je, zajedno s njegovim istorijskim predanjima, bilo njegovo pravoslavlje" (Samardžić, 1989).